شبير ڪنڀار
[سنڌي ڪمپيوٽنگ جو ماهر (هالا)]

سنڌي ڪمپوزنگ ۾ اکري شڪلين جا مونجهارا ۽ گهرجون

Orthographic complexities and Pre-requisites in Sindhi composing

Abstract:

Sindhi alphabet is based on the Arabic writing script, known as 'Sindhi (Arabic)'. 52 letters-based this alphabet had been developed by the committee of 8 native experts, under the supervision of two British officers, in 1853 A.D. Inappropriately, some words are being written in their original spell and shape, by the letters of Arabic/Persian alphabets, even such letters are not included in the Sindhi alphabet, like: الله، تعالىٰ، عليه، معنىٰ *etc. It shows that the alphabet itself unable to provide the solution for certain kind of words. In fact, such kinds of the words are mostly used in the writings. Miss use of the letters and their shapes is another issue of the writings, which is not defined in widely yet. Sindhi letter 'Heh'(ه) plays immense role in the writings, because the aspirated & non-aspirated letters have been distinguished by its middle shape (ـهـ & ـھـ). Unfortunately, it is not technically publicized, so the native well-educated persons (writers, poets, journalists, teachers etc.) are confused to choose an appropriate shape. Mostly, shapes of the Heh (ه) and its usage is a challenge everywhere, especially printed and in the hand-written material, everybody seems to be confused. In this paper, such basic misunderstandings of the Sindhi writings are focused in the light of the letters listed below:*

1. *Heh gol (ة)*
2. *Noon ghuno (ڱهڻو) for nasal sound (ں)*
3. *Yeh small or dot less Yeh (ى)*
4. *Arabic letter Kheh (ک)*
5. *Middle shape of Heh simple (ـهـ)*
6. *Middle shape of Heh for aspiration (ـھـ)*
7. *Final shape of Heh for Arabic words (ـہ)*

ٻوليون جڏهن ڪمپيوٽنگ دؤران ٽولز مان گذرنديون آهن تڏهن انهن جون خوبيون، خاميون ۽ گهرجون پڌريون ٿي پونديون آهن. جيئن ساهميءَ جا وٽ ڪنهن

شيءِ جو وزن ماپيندا آهن تيئن ڪمپيوٽنگ جا ٽولز پڻ ٻولين جي لکت کان ويندي لهجن تائين هرهڪ کي سمجهڻ ۽ انهن ۾ پليءَ پٽ فرق ڪرڻ لائق ٿي پيا آهن. تنهنڪري هاڻي ڪمپيوٽنگ جون شاهوڪار ٻوليون هٿرادو ذهانت (Artificial Intelligence A.I) جي مدد سان ٻولين جي لکت کي، آواز سان پڙهڻ ۽ آواز کي ٻڌي لکت ۾ مٽائڻ توڙي ڏنل حڪمن موجب ڪم ڪرڻ جي صلاحيت حاصل ڪري چڪيون آهن.

اڄڪلهه دنيا جي شاهوڪار ٻولين لاءِ ڪمپيوٽنگ ڊوائسز سڌو سنئون آوازي ترجمي ڪرڻ جي صلاحيت حاصل ڪري چڪيون آهن. گوگل جي ڏنل، هن صلاحيت جي ڪري سياح، ترجميڪارن (Translators) کي ڇڏيندا وڃن. جڏهن کان ڪمپيوٽنگ ڊوائسز انساني ٻوليون سمجهڻ لڳيون آهن، تڏهن کان انهن جو واهپو وڌي رهيو آهي. اهڙي سمجهه آڏار روباٽڪ سرشتا ڪم ڪرڻ لڳا آهن. مستقبل جي ضرورتن آهر اهي ٻوليون جيڪي انهن سرشتن ۾ جلد داخل ٿينديون، سي نه رڳو بقا ماڻينديون پر ترقيءَ جون منزلون اڪري پار پونديون. هيءَ وقت جي اهم گهرج آهي ته پنهنجي ٻوليءَ جي اهڙين گهرجن جو پورائو ڪرڻ لاءِ گهربل بندوبست ڪجن. اهو تڏهن ممڪن ٿيندو جڏهن اسان مسئلن جي تپاس ڪري انهن جا حل ڳولينداسين. ان مقصد لاءِ هن مقالي ۾ ٻوليءَ جي اهڙين بنيادي گهرجن جي اپٽار ڪئي وئي آهي.

سنڌي ٻولي ۽ ان جي موجوده الفابيٽ:

> سنڌي، قديم ٻولي آهي. هيءَ اوائل ۾ ”سنڌو لکت Indus script“ وسيلي لکي ويندي هئي. جنهن کان پوءِ گرمکي، ديوناگري، عربي، فارسي، خداوادي يا خدابادي، لهاڻڪي، ميمڻڪي، خوجڪي، ٺٽائي، گجراتي، شڪارپوري، ساکرو ونگائي، سيوهاڻي، پاٽيائي لکتن وسيلي لکجندي رهي آهي.(1)

ويهين صديءَ جي آخر ۾ سنڌ ۾ حليم بروهي ان کي رومن اسڪرپٽ ۾ پڻ لکيو جنهن تي مٿس سخت تنقيد ڪئي وئي. پر اڄ جي دؤر ۾ عام طرح جن ڊوائسز تي سنڌي (عربي اکرن واري لکت) انسٽال ٿيل ناهي، انهن تان رومن سنڌيءَ ۾ لکت جي ڏي وٺ جو رواج عام آهي. ٻولين جون لکتون سندن آوازي سرشتي جي نمائندگي ڪن ٿيون. جنهن اسڪرپٽ ۾ ڪنهن ٻوليءَ جا سيئي آواز ڪيڻ جي سگهه هجي، تنهن ۾ اهڙي ٻولي لکي سگهجي ٿي.

هن وقت سنڌي ٻوليءَ جي لکت لاءِ عربي اسڪرپٽ واري الفابيٽ، سرڪاري طور لاڳو ٿيل آهي، جيڪا انگريز سرڪار ڏيهي عالمن کان جوڙائي لاڳو ڪئي هئي.

> ”سنڌي ٻوليءَ جي هيءَ (الفابيٽ)، سن 1853ع ۾ هڪ حڪم نامي (نمبر 3221_ 1853، تاريخ 30 مارچ 1853ع) تحت، انگريز سرڪار، مسٽر بي. ايچ. ايلس [Sir Barrow Helbert Ellis (1823–1887)] جي نگرانيءَ ۾ 10رڪني ڪميٽيءَ کان جوڙائي. جنهن ۾ ڪيپٽن ڊيسٽين ولي، ڪيپٽن ايف جي گولڊ سمٿ، راءِ بهادر نارائڻ جڳنات (ڪراچي)، ديوان ننديرام سيوهاڻي (سيوهڻ)، ديوان اڌارام ٿانور داس (حيدرآباد)، ديوان پرڀداس آنند رام (حيدرآباد)، ميان غلام حسين (ٺٽو)، قاضي غلام علي (ٺٽو)، ميان محمد (حيدرآباد) ۽ ميران محمد شاهه(حيدرآباد) شامل هئا“.[2]

ڪمپيوٽر ٽيڪنالاجي ۽ سنڌي ٻولي:

دنيا ۾ ڪمپيوٽنگ 1940ع کان عام واهپي ۾ آئي ۽ سنڌي ٻوليءَ جي ڊجيٽائيزيشن 1987ع ۾ ٿي. سنڌي ٻوليءَ کي ڪمپيوٽر جي ٻولي بڻائڻ وارو ڪارنامو سائين عبد الماجد ڀرڳڙيءَ سر انجام ڏنو. ان حساب سان ڊجيٽل سنڌيءَ جي عمر 31 سال آهي، جنهن جي لکت جو 30 سالن تائين گهڻي ڀاڱي وسيلو رهيو ”MB Sindhi“ ڪي بورڊ ٿي رهيو آهي.

گذريل ڪجهه سالن کان اينڊرائڊ سسٽم تحت هلندڙ سمارٽ فون ۽ ٻين ڊوائسز جي عام ٿيڻ کان پوءِ انهن ۾ سنڌي لکڻ لاءِ لاڳيتا ڪيبورڊ پڻ جاري ٿيا آهن. اهڙن ڪيبورڊن جي بٽڻن ۾ سٿاءَ جو ڦيرو ضرور ٿيو آهي، باقي اڪري ڪوڊنگ ساڳي ”MB Sindhi“ واري ڪم آيل آهي. سنڌي فونٽ جي مختلف نمونن ڏي نهار ڪجي ٿي تہ ان ۾ پڻ جوڳو سڌارو ۽ واڌارو ڏسڻ ۾ اچي ٿو. فونٽن جا ڪيترائي نمونا اسڪرين تي، اکرن جي لکت کي جدا جدا نمونن جو لباس پهرائي، مختلف ڏيک (Style) ۾ ڏيکاريندا اچن. هي سلسلو هلندڙ آهي ۽ نت نوان ڪيترائي فونٽ پڻ لڳاتار جاري ٿيندا رهن ٿا.

سالن جي هن سفر ۾ ٻوليءَ جي لکت لاءِ ڪوڊنگ ۽ ٽيڪنالاجيءَ جي گهرجن پٽاندڙ ڪيترائي سڌارا واڌارا پڻ ٿيندا آيا آهن. ٽيڪنالاجيءَ ۾ هر سڌارو يا واڌارو پنهنجي نئين روپ ۾ دنيا جي ڪمپيوٽنگ ڊوائسز تي لاڳو ڪرڻ لاءِ اهڙي

'Update' جوڙڻ جي گهرج ٿئي ٿي، جنهن کان پوءِ جاري ڪيل فائيل جي 'Installation' لاڳاپيل 'Application' جي پراڻي 'Version' کي نئون نڪور ڪري ڇڏيندي آهي.

هنن سالن ۾ ڪوڊنگ جون جيڪي تبديليون ٿيون آهن، تن جي بنياد تي 'MB Sindhi' جون پڻ گهربل 'Updates' جاري ڪري وقت بوقت ڪيبورڊ کي مختلف 'Operating Systems' ۾ تازو توانو رکيو ويو آهي. هن وقت سنڌي لکڻ لاءِ 'MB Sindhi SK 2.0' ورزن واهپي هيٺ آهي ۽ ڪوڊنگ جي ڦير موجب نئين اپڊيٽ 'MB Sindhi SK 2.1' جي تياريءَ جا سانباها هلي رهيا آهن.

الفابيٽ جي اکرن جي ڪوڊنگ:

ڪنهن به ڪمپيوٽنگ ڊوائس تي ٻولي ڪوڊنگ جي آڌار لکي ويندي آهي، جنهن جو ننڍي ۾ ننڍو جزو اکر آهي. ڏاڍي خبرداريءَ سان ٻولين جا ڪوڊ جاري ڪندڙ ادارو 'يونيڪوڊ ڪنسورشيم' ٻولين جي اکرن کي ڪمپيوٽنگ ڊوائسز جي واهپي لاءِ ڪوڊ جاري ڪندو رهي ٿو.[3]

تازو 5 مارچ 2019ع تي "يونيڪوڊ اسٽينڊرڊ 12.0" جي عنوان سان ڪوڊنگ جو نئون ورزن جاري ٿيو آهي، جنهن ۾ هيٺيان 04 نوان اسڪرپٽ شامل ڪيا ويا آهن:

S#	Script	Characters
1.	Elymaic	23
2.	Nandinagari	65
3.	Nyiakeng Puachue Hmong	71
4.	Wancho	59

ان سان گڏ 61 نوان ايموجيز پڻ شامل ڪيا ويا آهن. اهڙيءَ طرح يونيڪوڊ جي هن ورزن ۾ هن وقت دنيا جي 150 اسڪرپٽن لاءِ جملي 137,928 اکري نشانين جي ڪوڊنگ شامل آهي.

انگريزي اکرن جي ڪوڊنگ ۽ لکت جو طريقو: انگريزي الفابيٽ "Roman Script" جي اکرن کي ڪتب آڻي لکي ويندي آهي، جنهن ۾ اکر ٻن نمونن جا ٿين ٿا: هڪڙا وڏا (A, B, C, D & etc.) ۽ ٻيا ننڍا (a, b, c, d & etc.). رومن اسڪرپٽ رکندڙ ٻولين کي پنهنجون لکتون لکڻ لاءِ ڪيبورڊ ۾ لاڳاپيل، ٻن قسمن جا

ڪوڊ ڪتب آڻڻ جي گهرج آهي. ساڳيءَ ريت اکري ڏيک "Type face /Font style" لاءِ پڻ اهڙيون ٻوليون، ٻن قسمن جا ڪوڊ ڪتب آڻين ٿيون.

سنڌي اکرن جي ڪوڊنگ ۾ لکت جو طريقو:

سنڌي الفابيٽ "Arabic Script" جي اکرن کي ڪتب آڻي، منجهن گهربل سڌارا واڌارا ڪري ٺاهي وئي. تنهنڪري سنڌي ٻوليءَ جي ڊجيٽل سڃاڻپ وارو نالو پڻ "Sindhi (Arabic)" رکيل آهي. عربي اسڪرپٽ جي نشانين مان ٿوري گهڻي ردوبدل سان جوڙيل هن "سنڌي (عربي) الفابيٽ" جي اکرن جو ڊول نهايت نيارو آهي. ظاهر آهي تہ هيءَ الفابيٽ 52 اکري نشانين تي مشتمل آهي، پر لکت وقت لفظي روپ وٺڻ لاءِ هرهڪ اکر گهٽ ۾ گهٽ 2 ۽ وڌ ۾ وڌ چار شڪليون مٽائي ٿو. اکرن جون اهي نشانيون، گهرجن موجب هڪ ٻئي سان ملي لفظ ٺاهين ٿيون. ان حساب سان ڏسبو تہ سنڌي لکت لاءِ تمام گهڻي ڪتب ايندڙ "لطيفي" فونٽ ۾ جملي 280 شڪليون ڪتب آيل آهن. فونٽ ۾ شامل اهڙيون سڀئي شڪليون، هيٺين ريت پنهنجا ڌار ڌار ڪوڊ پڻ رکن ٿيون:

1. سالم شڪل (ب) يونيڪوڊ نمبر: 0628.
2. اڳياڙيءَ واري شڪل (بـ) يونيڪوڊ نمبر: FE91.
3. وچياڙيءَ واري شڪل (ـبـ) يونيڪوڊ نمبر: FE92.
4. پوياڙيءَ واري شڪل (ـب) يوينڪوڊ نمبر: FE90.

سنڌي ٻوليءَ ۾ لفظي لحاظ کان اکرن جا گروهہ:

لفظن ٺاهڻ جي لحاظ کان، سنڌي ٻوليءَ جي 52 اکري الفابيٽ جي نشانين کي هيٺين چئن گروهن ۾ ورهايو ويو آهي.

1. **لکت ۾ هڪ (سالم) شڪل ۾ ڪتب ايندڙ نشانيون**
2. **لکت ۾ ٻن شڪلين سان ڪتب ايندڙ نشانيون**
3. **لکت ۾ چئن شڪلين سان ڪتب ايندڙ نشانيون**
4. **الفابيٽ ۾ غير موجود ۽ لکت ۾ اڻ چٽيون نشانيون**

1. **لکت ۾ هڪ (سالم) شڪل ۾ ڪتب ايندڙ نشانيون:** هي ڪو وڏو گروهہ نہ آهي، پر رڳو ٽي نشانيون اهڙيون آهن. هي پنهنجي مقرر هڪ ئي شڪل ۾ جتي ڪٿي ڪتب اچن ٿيون ۽ واهپي جي لحاظ کان متجندڙ ڪا ٻي (اڳياڙي، وچياڙي يا پوياڙيءَ واري) شڪل نٿيون رکن. تنهنڪري هڪ ئي ڪوڊ نمبر سان لکت ۾ نهايت سادي نموني ڪتب اچن ٿيون. گڏو گڏ هنن نشانين تي اعرابون پڻ نہ

اينديون آهن، ان ڪري ڊجيٽل لکت ۾ ڪم اچڻ وقت، اهڙي گهربل سيٽنگ ڪان پڻ هي نشانيون آجيون آهن. بنيادي طرح هي نشانيون هيٺينءَ ريت ٺهن ٿيون:

i. الف (ا) + مد (~) = آ

ii. حمزو (ء) + ٻٽيون اڀيون زيرون (ٖٖ) = ۽

iii. ميم (م) + ٻٽيون اڀيون زيرون (ٖٖ) = ۾

هي نشانيون، پنهنجي خاص سجاڳپ ۽ معني سان سنڌي لکت ۾ ته هٿ لکت ڪان وٺي مروج آهن. يونيڪوڊ پاران سندن سجاڳپ کي مڃتا ڏيندي، انهن جون شڪليون ۽ نالا هيٺينءَ ريت رجسٽر ڪري، انهن کي ڪوڊنگ جاري ڪئي وئي آهي:

آ (0622) Arabic letter Alef with Madda above	۽ (06FD) Arabic sign Sindhi Ampersand	۾ (06FE) Arabic sign Sindhi postposition Men

2. **لکت ۾ پن شڪلين سان ڪتب ايندڙ نشانيون:** هي اکري نشانين جو اهڙو گروهه آهي، جنهن ۾ هر هڪ اکر جون رڳو ٻه شڪليون (سالم ۽ پوياڙيءَ واريون) ٿين ٿيون. هنن اکرن جو لکت ۾ واهپو ڏاڍو عجيب آهي. لفظن جي گهٽائي اهڙي آهي، جن ۾ هن گروهه جا اکر سيني شڪلين (سالم، اڳياڙي، وچياڙي ۽ پوياڙيءَ) لاءِ هڪ ئي "سالم" شڪل ڪتب آڻين ٿا. ڪي لفظ اهڙا آهن، جن ۾ پوياڙِيءَ واري شڪل (L) پڻ ڪم اچي ٿي. لفظن ۾ اکرن جي اهڙي واهپي جا چند نمونا هيٺين جدول ۾ ڏسوا لفظن ۾ ڪم آيل اکر جي هرهڪ متجندڙ شڪل جي هيٺان ليڪ (Underline) ڏئي، ان کي چٽو ڪيو ويو آهي. انهي ليڪ کي زير نه سمجهڻ گهرجي:

اکر	سالم شڪل اڳياڙيءَ ۾	سالم شڪل وچياڙيءَ ۾	سالم شڪل پوياڙيءَ ۾	پوياڙيءَ واري شڪل وچياڙيءَ ۾	پوياڙيءَ واري شڪل پوياڙيءَ ۾
الف "ا"	اچ، اوري	پروار، اسرار	پيدا، ميرا	مٺايون، سٺايون	مٺا، سٺا
دال "د"	دوڙ، ديس	مددي، ادارو	فولاد، اولاد	مندون، ميدان	مند، قيد

اکر	سالم شڪل اڳياڙيءَ ۾	سالم شڪل وچياڙيءَ ۾	سالم شڪل پوياڙيءَ ۾	پوياڙيءَ واري شڪل وچياڙيءَ ۾	پوياڙيءَ واري شڪل پوياڙيءَ ۾
ڏال "ڏ"	ڏُر، ڏار	ساڏو واڏو	ساڏ، ڪاڏ	سنڏڻ، ٻڏڻ	سنڏ، منڏ
ڐي "ڐ"	ڐيڐر، ڐاند	اڐڻ، وڐو	ڪوڐ، گوڐ	سڐڻ، گڐڻ	مڐ، هڐ
ڊي "ڊ"	ڊيل، ڊوڙڻ	منڊو ڪنڊو	ڪارڊ، روڊ	ڪنڊو منڊو	ڪنڊ، ڪنڊ
ڍي "ڍ"	ڍگو، ڍال	واڍو رڍون	ڏاڍ، رڍ	منڍي، هنڍي	منڍ، سنڍ
ذال "ذ"	ذرو، ذات	پوذي، موذي	معاذ، انفاذ	ڪاغذي	ڪاغذ، تعويذ
ري "ر"	رڃ، ريل	ڪاري، هاري	ڀور، مور	ٻروچ، سرويچ	هر، ڦر
زي "ز"	زنجير، زيور	آزار، پوزر	باز، ناز	تيزي، مرڪزي	ميز، تيز
ڙي "ڙ"	ڙاڪ	ماڙي، واڙي	ساڙ، واڙ	تڙڻ، جڙڻ	پڙ، ڪڙ
واو "و"	واڍو، وڻ	مروت، سرواڻ	واڍو، دادو	پوءِ، ستون	ڪتو، سبتو

سنڌي لکت ۾ اهڙا يارهن اکر آهن، جيڪي لفظي واهپي ۾ رڳو ٻه شڪليون (سالم ۽ پوياڙيءَ واري) رکن ۽ ڪتب آڻين ٿا. انهن اکرن جا بنيادي ڪوڊ نمبر، شڪليون ۽ نالا هيٺيئن ريت آهن[4]:

نمبر	سالم	اڳياڙي	وچياڙي	پوياڙي	منظور ٿيل نالو
.1	ا 0627	سالم	پوياڙيءَ واري	ـا FE8E	Arabic letter Alef
.2	د 062F	سالم	پوياڙيءَ واري	ـد FEAA	Arabic letter Dal
.3	ڌ 068C	سالم	پوياڙيءَ واري	ـڌ FB85	Arabic letter Dahal
.4	ڏ 068F	سالم	پوياڙيءَ واري	ـڏ	Arabic letter Dal with 3 dots above downwards
.5	ڊ 068A	سالم	پوياڙيءَ واري	ـڊ	Arabic letter Dal with dot bellow
.6	ڍ 068D	سالم	پوياڙيءَ واري	ـڍ FB83	Arabic letter Dhahal
.7	ذ 0630	سالم	پوياڙيءَ واري	ـذ FEAC	Arabic letter Thal
.8	ر 0631	سالم	پوياڙيءَ واري	ـر FEAE	Arabic letter Reh
.9	ڙ 0699	سالم	پوياڙيءَ واري	ـڙ	Arabic letter Reh with 4 dots above
.10	ز 0632	سالم	پوياڙيءَ واري	ـز FEB0	Arabic letter Zain
.11	و 0648	سالم	پوياڙيءَ واري	ـو FEEE	Arabic letter Waw

3. **لکت ۾ چئن شڪلين سان ڪتب ايندڙ نشانيون:** هي اڪري نشانين جو اهڙو گروهہ آهي، جنهن ۾ هر هڪ اکر جون چار شڪليون (سالم، اڳياڙي، وچياڙي ۽ پوياڙيءَ واري) ٿين ٿيون. لکت ۾ گهرج آهر سالم، اڳياڙي، وچياڙي توڙي پوياڙيءَ واري شڪل ڪتب اچي ٿي. سنڌي لکت ۾ اهڙا 41 اکر آهن، جن جا ڪوڊ نمبر، شڪليون ۽ نالا هيٺيئنءَ ريت آهن[4]:

منظور ٿيل نالو	پوياڙي	وچياڙي	اڳياڙي	سالم	نمبر
Arabic letter Beh	ﺐ FE90	ﺒ FE92	ﺑ FE91	ب 0628	.1
Arabic letter Beeh	ﭓ FB53	ﭕ FB55	ﭔ FB54	ٻ 067B	.2
Arabic letter Beheh	ﭛ FB5B	ﭝ FB5D	ﭜ FB5C	ڀ 0680	.3
Arabic letter The	ﺖ FE96	ﺘ FE98	ﺗ FE97	ت 062A	.4
Arabic letter Teheh	ﭣ FB63	ﭥ FB65	ﭤ FB64	ٿ 067F	.5
Arabic letter Teh with 3 dots above downwards	ـٽ	ـٽـ	ٽـ	ٽ 067D	.6
Arabic letter Tteheh	ﭟ FB5F	ﭡ FB61	ﭠ FB60	ٺ 067A	.7
Arabic letter Theh	ﺚ FE9A	ﺜ FE9C	ﺛ FE9B	ث 062B	.8
Arabic letter Peh	ﭗ FB57	ﭙ FB59	ﭘ FB58	پ 067E	.9
Arabic letter Jeem	ﺞ FE9E	ﺠ FEA0	ﺟ FE9F	ج 062C	.10
Arabic letter Dyeh	ﭳ FB73	ﭵ FB75	ﭴ FE74	ڄ 0684	.11
Arabic letter Nyeh	ﭷ FB77	ﭹ FB79	ﭸ FB78	ڃ 0683	.12
Arabic letter Tcheh	ﭻ FB7B	ﭽ FB7D	ﭼ FBC7	چ 0686	.13
Arabic letter Tcheheh	ﭿ FB7F	ﮁ FB81	ﮀ FB80	ڇ 0687	.14
Arabic letter Hah	ﺢ FEA2	ﺤ FEA4	ﺣ FEA3	ح 062D	.15
Arabic letter Khah	ﺦ FEA6	ﺨ FEA8	ﺧ FEA7	خ 062E	.16
Arabic letter	ﺲ	ﺴ	ﺳ	س	.17

منظور ٿيل نالو	پوياڙي	وچياڙي	اڳياڙي	سالم	نمبر
Seen	FEB2	FEB4	FEB3	0633	
Arabic letter Sheen	ﺶ FEB6	ﺸ FEB8	ﺷ FEB7	ش 0634	.18
Arabic letter Sad	ﺺ FEBA	ﺼ FEBC	ﺻ FEBB	ص 0635	.19
Arabic letter Dad	ﺾ FEBE	ﻀ FEC0	ﺿ FEBF	ض 0636	.20
Arabic letter Tah	ﻂ FEC2	ﻄ FEC4	ﻃ FEC3	ط 0637	.21
Arabic letter Zah	ﻆ FEC6	ﻈ FEC8	ﻇ FEC7	ظ 0638	.22
Arabic letter Ain	ﻊ FECA	ﻌ FECC	ﻋ FECB	ع 0639	.23
Arabic letter Ghain	ﻎ FECE	ﻐ FED0	ﻏ FECF	غ 063A	.24
Arabic letter Feh	ﻒ FED2	ﻔ FED4	ﻓ FED3	ف 0641	.25
Arabic letter Peheh	ﭯ FB6F	ﭱ FB71	ﭰ FB70	ڦ 06A6	.26
Arabic letter Qaf	ﻖ FED6	ﻘ FED8	ﻗ FED7	ق 0642	.27
Arabic letter Swash Kaf	ـڪ	ـڪـ	ڪـ	ڪ 06AA	.28
Arabic letter Keheh	ﮏ FB8F	ﮑ FB91	ﮐ FB90	ک 06A9	.29
Arabic letter Gaf	ﮓ FB93	ﮕ FB95	ﮔ FB94	گ 06AF	.30
Arabic letter Gueh	ﮗ FB97	ﮙ FB99	ﮘ FB98	ڳ 06B3	.31
Arabic letter Ngoeh	ﮛ FB9B	ﮝ FB9D	ﮜ FB9C	ڱ 06B1	.32
Arabic letter Lam	ﻞ FEDE	ﻠ FEE0	ﻟ FEDF	ل 0644	.33
Arabic letter Meem	ـم	ـمـ	مـ	م	.34

نمبر	سالم	اڳياڙي	وچياڙي	پوياڙي	منظور ٿيل نالو
	0645	FEE3	FEE4	FEE2	
35.	ن 0646	ﻧ FEE7	ﻨ FEE8	ﻦ FEE6	Arabic letter Noon
36.	ڻ 06BB	ﮢ FBA2	ﮣ FBA3	ﮡ FBA1	Arabic letter Rnoon
37.	ه 0647	ﻫ FEEB	ﻬ FEEC	ﻪ FEEA	Arabic letter Heh
38.	ھ 06BE	ﮬ FBAC	ﮭ FBAD	ﮫ FBAB	Arabic letter Heh Doachashmee
39.	ہ 06C1	ﮨ FBA8	ﮩ FBA9	ﮧ FBA7	Arabic letter Heh Goal
40.	ء 0621	ﺋ FE8B	ﺌ FE8C	ﺊ FE8A	Arabic letter Hamza
41.	ي 064A	ﻳ FEF3	ﻴ FEF4	ﻲ FEF2	Arabic letter Yeh

مٿي ڄاڻايل ڪوڊنگ چارٽ موجب، ڊجيٽل ڪمپوزيشن وقت اکر لکت جي گهرجن پٽاندر پنهنجي ڌار ڌار شڪلين (سالم، اڳياڙي، وچياڙي ۽ پوياڙيءَ) ۾ مٽجندو رهي ٿو. هرهڪ شڪل پنهنجي پاڻ لاءِ ڌار ڪوڊ پڻ رکي ٿي. ڪيبورڊ رڳو اکر جي سالم شڪل واري ڪوڊ تحت ڪمپوزنگ لاءِ فونٽ منجهان اکر کي سڏڻ جو ڪم ڪري ٿو. فونٽ جي گوڙهي ڪوڊنگ وري اکرن کي پنهنجي سالم شڪل سان ڳنڍي ٿي ۽ گڏو گڏ اهڙي سڃاڻپ پڻ رکي ٿي ته ڪمپوزر کي ڪيبورڊ وسيلي اکر جي ڪهڙي شڪل (سالم، اڳياڙي، وچياڙي ۽ پوياڙيءَ) گهربل آهي. هن کي ائين به سمجهي سگهجي ٿو:

جڏهن اسين ڪنهن ڪمپيوٽنگ ڊوائس جي ڪيبورڊ وسيلي ”ل“ جو بٽڻ دٻايون ٿا، تڏهن ان جي سالم شڪل جو ڪوڊ (0644) پراسيسنگ جي لاءِ تحرڪ ۾ اچي، فونٽ مان اکر جي سالم شڪل (ل) اسڪرين تي آڻي بيهاري ٿو. هن طرح اسڪرين تي اکر لکجندو ”ل“. ڪمپوزنگ کي جاري رکندي، جڏهن وٿي (Space) وجهبي، ته اکر جي شڪل تي ڪو فرق نه پوندي يعني سالم شڪل ئي اسڪرين تي رهندي. يعني اسڪرين تي ساڳيو اکر لکيل رهندو. وٿي (Space) وجهڻ کان سواءِ ٻيو اکر ”ڪ“ لکبو (ڪمپوز ڪبو) ته يڪدم، هن کان اڳ لکيل اکر پنهنجي سالم

شڪل (ل) مٽائي، اڳياڙيءَ واري (لـ) ڪندو ۽ تازو لکيل اکر (ڪ) ان جي پويان، پوياڙيءَ واري شڪل (ـڪ) ڪتب آڻيندي ڳنڍيجي ويندو. ان طرح: لکيل اکر اسڪرين تي لفظ ۾ تبديل ٿيندا ۽ لفظ ٺهندو "لڪ". لاڳيتو وٿي (Space) وجهڻ کان سواءِ اڳتي اکر (ڻ) لکبو (ڪمپوز ڪبو) ته ٻن اکرن سان لکيل لفظ "لڪ" جي پوئين اکر (ڪ) جي پوياڙيءَ واري شڪل "ـڪ" مٽجي وچياڙيءَ (ـڪـ) واري ٿي ويندي ۽ پويان "ڻ" جي پوياڙيءَ واري شڪل (ـڻ) ظاهر ٿيندي. ان طرح اڳ لکيل لفظ اسڪرين تي تبديل ٿيندو ۽ نئون لفظ ٺهندو "لڪڻ".

اهو ئي طريقو آهي، جنهن سان اسڪرين تي ڏسجندڙ سموري لکت لکي ويندي آهي. هن جا اصول مقرر ڪري فونٽ فائل ۾ رکيا ويندا آهن، جن ۾ وضاحت سان ڳوڙهي ڪوڊنگ وسيلي، اڳواٽ هيٺينءَ ريت ڏسيل هوندو آهي:

- اکر جي پويان وٿي ايندي ته ان جي سالم شڪل ڪتب ايندي (ل)
- پويان لاڳيتو ٻيو اکر اچيس ته اڳياڙيءَ واري شڪل ڪتب ايندي (لـ)
- اڳيان ۽ پويان اکر هجنس ته وچياڙيءَ واري شڪل ڪتب ايندي (ـلـ)
- اڳيان اکر ۽ پويان وٿي اچيس ته پوياڙيءَ واري شڪل ڪم ايندي (ـل).

نوٽ: الفابيٽ جا اهڙا اکر جن جون رڳو ٻه شڪليون ٿين ٿيون، سي پنهنجي سالم شڪل کي اڳياڙي، وچياڙي ۽ پوياڙيءَ لاءِ ۽ پوياڙِيءَ واري شڪل کي پوياڙيءَ توڙي لفظي گهرج آهر وچياڙِيءَ لاءِ پڻ ڪتب آڻين ٿا. هتي "ر" اکر جو اهڙو عملي مثال ڏسو:

سالم شڪل (ر) جو لفظي اڳياڙيءَ ۾ واهپو:

رِڱڻ، رِلڻ، رِهڻ، رِوڪڻ، رِسڻ، رِمڻ، رِٽڻ، رِٿڻ، رِقڻ، رِڪڻ ۽ ٻيا.

سالم شڪل (ر) جو لفظي وچياڙِيءَ ۾ واهپو:

ٻارِن، سيارِي، پنارِي، ميارِي، معيارِي، ڏيارِي، جيارِي، ليارِي ۽ ٻيا.

سالم شڪل (ر) جو لفظي پوياڙيءَ ۾ واهپو:

بارِ، هارِ، ٻارِ، واپارِ، سارِ، منٺارِ، هٿيارِ، پينارِ، جنسارِ، هالارِ ۽ ٻيا.

پوياڙيءَ واري شڪل (ـر) جو لفظي وچياڙِيءَ ۾ واهپو:

پيرِن، ميرِن، ڏيرِن، شيرِن، ٻيرِن، ڦيرِن، ڍيرِن، ديرِن، هيرِن ۽ ٻيا.

پوياڙيءَ واري شڪل (ـر) جو لفظي پوياڙِيءَ ۾ واهپو:

ڪيرِ، هيرِ، سيرِ پيرِ، ميرِ، ڏيرِ، شيرِ، ٻيرِ، ڦيرِ، ڍيرِ، هيرِ ۽ ٻيا.

اکرن جون اهڙيون شڪليون ۽ انهن جي درست واهپي جا مونجهارا شروع کان هلندا اچن. سنڌيءَ جي ٻاراڻي ڪتاب "سنڌي پهريون ڪتاب" ۾ پڻ اهڙا

مونجھارا آهن. هيءَ تصوير ڄاڻايل ڪتاب جي 48 صفحي جي آهي، جنهن ۾ گول نشان لڳائي اهڙين انهن شڪلين کي ڇتو ڪيو ويو آهي[5].

لِکڻ ۾ اکرَ جُون مختلف صورتون

اکر	منڍ واري شڪل	وچ واري شڪل	پڇاڙيءَ واري شڪل	اکر	منڍ واري شڪل	وچ واري شڪل	پڇاڙيءَ واري شڪل
ا	ا	ـا	ـا	ڪ	ڪـ	ـڪـ	ـڪ
ب	بـ	ـبـ	ـب	ک	کـ	ـکـ	ـک
ج	جـ	ـجـ	ـج	گھ	گھـ	ـگھـ	ـگھ
د	د	ـد	ـد	ل	لـ	ـلـ	ـل
ر	ر	ـر	ـر	م	مـ	ـمـ	ـم
س	سـ	ـسـ	ـس	ن	نـ	ـنـ	ـن
ص	صـ	ـصـ	ـص	و	و	ـو	ـو
ط	طـ	ـطـ	ـط	ھ	ھـ	ـھـ	ـھ
ع	عـ	ـعـ	ـع	ء	ئـ	ـئـ	ـئ
ف	فـ	ـفـ	ـف	ي	يـ	ـيـ	ـي

استاد لاءِ هدايت: ★ لکڻ ۾ ڏنل اکرن جي مختلف صورتن مطابق پوري پٽي الف کان ي تائين سمجھائي وڃي.

٤٨

تصوير ۾ پهريون ٻه شڪليون ”ا“ الف جون آهن: پهرين الف جي ”سالم“ شڪل آهي، جيڪا لکت ۾ منڍ يا اڪيلائيءَ لاءِ پڻ ڪم اچي ٿي. ساڳيءَ ريت ”د“، ”ر“ ۽ ”و“ جون پڻ شڪليون منڍ واري خاني ۾ ڏنل آهن. پڌرو هجي ته ڄاڻايل اکرن جون

پڇاڙيءَ يا پوياڙيءَ واريون شڪليون ٿينديون آهن. جيڪي وچ واري شڪل جي گهرج پڻ پوري ڪنديون آهن. هي ٻه شڪلين واري گروهه جا اکر آهن. جيڪي رڳو ٻه شڪليون (اڳياڙِي ۽ پوياڙيءَ واريون) رکندا آهن. هي اهڙا اکر آهن. جيڪي پنهنجي سالم شڪل منڍ، وچ ۽ پڇاڙيءَ لاءِ ساڳي ڪتب آڻڻ جي صلاحيت رکن ٿا.

تنهنڪري اکر جي شڪل جو نالو نه متائبو پر وضاحت لاءِ استاد کي ڌنل هدايتن ۾ اهڙي پڌرائي ڏيڻ گهرجي.

فونٽ جوڙيندڙ وڏي خبرداريءَ سان اکرن جو ڌار ڌار شڪليون جوڙي، انهن کي پنهنجي سالم شڪل توڙي مقرر ڪوڊنگ سان ڳنڍيين ٿا. تڏهن وڃي ڊجيٽل اسڪرين تي، سنڌي ٻوليءَ جي لکت جي گهرجن جو پورائو ٿئي ٿو. ياد رهي ته سافٽويئر ٺاهيندڙ ڪهڙي به خبرداري ڇو نه ڪن پر اها ڪارگر تڏهن ٿيندي، جڏهن ان کي ڪم آڻيندڙ/ڪمپوز ڪندڙ سچيتائيءَ ڪان ڪم وٺندا.

ٻاهرين دنيا ۾ ليکڪ ايڊيٽرن تي تمام گهڻو ڀاڙيندا آهن ۽ پنهنجا ليک وڏي اعتماد سان لکي ويندا آهن. جن جي سوڌ سنوار کان وٺي ڇپائيءَ وارن مڙني مرحلن جي، ايڊيٽر سختيءَ سان نگراني ۽ سوڌ سنوار جو ڪم ڪندا آهن. تڏهن وڃي پڙهندڙ کي شاندار ڏيک سان چُڪن کان پاڪ، ڪتاب هٿن ۾ ملندو آهي. ان جي ابتڙ اسان جي ڏيهه ۾ ادارن وٽ پروفنگ ۽ ايڊيٽنگ لاءِ ماهر به موجود آهن، تڏهن به ڪتابن جي مارڪيٽ ۾ اچڻ ڪانپوءِ منجهن چڪون ڏسڻ ۾ اينديون آهن. جنهن جو ٽڪر سدائين ڪمپوزر تي پڳو ويندو آهي ۽ پروفنگ توڙي ايڊيٽنگ ان کان هميشه آجي هوندي آهي.

هتي سنڌي ڪتاب جي 48 صفحي سان پڻ اهڙي ڪار ٿي آهي. جنهن مان لڳي ٿو ته ليکڪ لکيو، ڪمپوزر ڪمپوز ڪيو ۽ ڪتاب ڇپجي ويو. يقيناً ڪتاب هٿن ۾ پهچڻ کان پهرين پروفنگ ۽ ايڊيٽنگ جا مرحلا پڻ اکريو هوندو، تڏهن به هنن 8، اکري شڪلين ڏانهن ڪنهن جو ڌيان نه ويو(!) جڏهن ته پروفنگ ۽ ايڊيٽنگ جا ٻئي مرحلا وڏي خبرداريءَ وارا هوندا آهن. پروفنگ لکت جي چڪن کي ۽ ايڊيٽنگ بيهڪ جي لحاظ کان سٺاءَ توڙي ٻوليءَ جي واهپي کي چڪاسيندي آهي. پوءِ به ٻوليءَ جي بنيادي سکيا ڏيندڙ ڪتاب سان ههڙي حالت؟

4. **الفابيٽ ۾ غير موجود ۽ لکت ۾ اڻ ڇنيون نشانيون:** سنڌي لکت ۾ ڪيترائي اهڙا لفظ آهن، جيڪي عربي، فارسي ۽ ٻين ٻولين مان آيا آهن. اهي لفظ سنڌي ٻوليءَ جي لکت جي اصولن تحت سنڌيءَ ۾ لکڻ بجاءِ جنهن ٻوليءَ مان آيا آهن، ان جي

صورتخطيءَ ۾ ئي لکيا وڃن ٿا. ظاهر آهي تہ اهڙن لفظن جي لکت جون گهرجون پڻ پنهنجيون ٿينديون. ڇاڪاڻ تہ جڏهن انهن کي اصل لکت ۾ لکيو وڃي ٿو، تڏهن انهن ۾ موجود اهڙا اکر جيڪي، سنڌي الفابيٽ ۾ شامل نہ آهن، سي مونجهارا پيدا ڪن ٿا. اهو ئي سبب آهي جو صورتخطيءَ جون اهڙيون اوڻايون سدائين شاگردن، استادن، اديبن ۽ دانشورن وٽ مباحثي هيٺ رهن ٿيون. هيٺ اهڙن اکرن جي لکت ۾ واهپي جا مثال ڏسو:

نمبر	اکر	لکت ۾ واهپو
.1	گول هي (ہ)	سنجيدہ، رنجيدہ، فهميدہ، حميدہ، رشيدہ، وغيرہ، شاعرہ، والدہ ۽ ٻيا.
.2	هي جي پڇاڙيءَ واري شڪل (ـہ)	الله، عليه، وآله، هميشه
.3	هي جي وچياڙيءَ واري شڪل (ـهـ)	جهڙو، جنهن، ڪهڙو، تهڙو، مهمان، گهرو، گهِل، گهَڻُ، لهڻ، نهڻ، پهرُ، پهرَ، ٻيهر، ٽيهر، منهنجو، تنهنجو، ههڙو، هٿ، جَهِلُ، ڪهل وغيره
.4	هي جي وسرڳ لکڻ واري شڪل (ـھ)	گھر، گھوٽ، سگھو، جھڙ، سمجھ، وَجھ، جھَڪَ، جھيڙو، ڪجھ ۽ ٻيا
.5	ٽيڪن کان آجي يا ننڍي يي (ی)	اعلیٰ، موسیٰ، عیسیٰ، تعالیٰ، معنیٰ جی، ھی، آئی، وئی، ڏسی، ملی وائسی، پلی، کلی، رلی ۽ ٻيا
.6	نون گهٽو (ں)	چوان، ڏسان، اچان، هجان، امان، ايئن، جيئن ۽ ٻيا

1. گول هي (ۃ) جي شڪل، 52 اکري الفابيٽ ۾ موجود نہ آهي. پر لکت ۾ پاڻمرادو اهڙن مٿي ڄاڻايل توڙي ٻين لفظن ۾ ڪتب اچي ٿي، پر تدريسي عمل ۾ ڪٿي بہ ان جي واهپي بابت ڪا وضاحت ٿيل ڪانهي. جڏهن تہ ساڳيءَ ريت ”اردو“ ٻولي پڻ عربي اسڪرپٽ واري ٻولي آهي، پر ان جي الفابيٽ ۾ 35 نمبر تي هيءَ گول هي (ۃ) ”چوٿي هي“ جي نالي سان شامل آهي.
2. هي جي پڇاڙيءَ واري شڪل (ـہ) اڪثر عربي لفظن جي صورتخطيءَ جي پورائي لاءِ لفظن جي آخر ۾ ڪتب اچي ٿي، پر هن جي واهپي بابت پڻ گول هي (ۃ) وانگر ڪٿي بہ ڪا وضاحت موجود نہ آهي. هي جي هن شڪل (ـہ) کي گھڻو ڪري اهڙا عربي لفظ لکڻ لاءِ ڪتب آندو ويجي ٿو.
3. هي جي وچ واري عام شڪل (ھـ) الفابيٽ ۾ موجود ”ھ“ جي وچين شڪل آهي. جيڪا عام جام لکي وڃي ٿي. البت، پريس جي ڇاپي کان ويندي ڪمپيوٽنگ تائين هن جي جاءِ وسرڳ لکڻ واري هي جي وچ واري شڪل (ـھـ) ونئي وئي آهي. هيٺ ڪاوش اخبار [6] جي ننڍڙي خبر ۾ هن هي (ھـ) جي جاءِ تي ڪتب آيل وسرڳ لکڻ واري هي (ـھـ) کي ليڪ ڏيئي چٽو ڪيو ويو آهي. جنهن مان بخوبيءَ اندازو ڪري سگهجي ٿو تہ وڏن ليکن ۾ اهڙن لفظن ۾ ڪيتريون چڪون هونديون. هي مونجهارو ختم ٿيڻ گھرجي ۽ واپس هي جي وچين شڪل (ھـ) کي هٿ لکت توڙي ڊجيٽل ڪمپوزيشن جو حصو بڻائڻ گھرجي.

پيرڳوٺ ۾ مڇرن جو آزار، شهرين جو احتجاج
مڇرمار اسپري ڪرائڻ جو مطالبو

پيرجوڳوٺ (ن ڪ) پيرڳوٺ ۽ ڀرپاسي جي مختلف علائقن ۾ مڇرن جي آزار سبب سوين رهواسي مليريا جي بيماري ۾ مبتلا ٿي ويا آهن ۽ سخت پريشانين کي منهن ڏئي رهيا آهن. ان ڏس ۾ شهرين تنوير جوڻيجو، فتح محمد، ذوالفقار، سهيل احمد ۽ ٻين سخت احتجاج ڪندي چيو تہ انتظاميا کي مڇرمار اسپري ڪرڻ لاءِ بار بار دانهيو آهي پر ان باوجود اسپري نہ ٿي ڪرائي ۽ سوين رهواسي مليريا جي بيماري ۾ مبتلا ٿي ويا آهن ۽ راتيون جاڳي گذارڻ تي مجبور آهيون.

روزانہ ڪاوش: 01 اپريل 2019ع جي خبر جو ڏيک

4. وسرڳ لکڻ واري هي جي وچ واري شڪل (ـهـ) عام هي جي جاءِ تي عام جام واهپي ۾ آهي. جنهن سان سڄي عام لکت متاثر ٿي رهي آهي ۽ رڳو وسرڳ اکر

5. (جهہ، گهہ، لهہ، مهہ، ٺهہ، نهہ ۽ ٻيا) تہ درست لکجي رهيا آهن. لکت ۽ ڪمپوزيشن جو هي پڻ وڏو مونجهارو آهي، جنهن کي وقت سر درست ڪرڻ جي گهرج آهي.

6. ٽٻڪن کان آجي ننڍي يي (ى) مٿي ڄاڻايل عربي اکرن ۾ ڪم اچي ٿي. مشاهدي ۾ آيو آهي تہ اهڙن لفظن ۾ صورتخطيءَ جي اڻڄاڻائيءَ جي ڪري ٽٻڪن واري يي (اعليٰ، موسيٰ، تعاليٰ ۽ ٻين لفظن ۾) گهڻو واهپي هيٺ آهي، جيڪا لکت جي چڪ آهي.

مٿي ذڪر ڪيل عربي لفظن ۾ تہ ننڍي يي ڪتب اچي ٿي، پر عام طرح اسين ٽٻڪن واري ”ي“ ڪتب آڻي چڪ ڪري ويندا آهيون. ڀلا چڪون ڪري لکجي ان کان بهتر ناهي تہ انهن يا اهڙن ٻين لفظن کي ماڳهين سنڌيءَ ۾ (تعالا، اعلا، موسا، عيسا) لکي چو نہ چڪن کان بچجي؟ هيءَ سنڌي لکت جي وڏي گهرج آهي، جنهن طرف نہ ڄاڻ ڏيان، چو نٿو ڏنو وڃي.

مشاهدي ۾ آيو آهي تہ سنڌي ٻوليءَ ۾ ننڍي توڙي وڏي ”ي“ جي لکت ساڳي هجڻ جي ڪري (سجے) ۽ (جى) واري فرق جي خبر نہ پوندي آهي. تنهنڪري سڄي جملي پڙهڻ کانسواءِ لفظ جي درست اچار جي پروڙ نٿي پوي. ٻي صوررت ۾ اهڙن لفظن جي اڳين اکرن کي زير ڏئي، پڙهندڙ لاءِ اڳواٽ اهڙي ڄاڻائي رکي ويندي آهي. جيڪر هن (ننڍي يي) کي ڪتب آڻجي تہ لفظن ۾ اهڙو فرق ڪرڻ نهايت سولو ٿي پوندو ۽ اهڙن لفظن ۾ فرق ڪرڻ لاءِ زير ڏيڻ جي گهرج پڻ نہ رهندي. ٽٻڪن ۽ زير جي ختم ٿيڻ سان ڇپائيءَ ۾ مس ۽ لکڻ ۾ وقت جي بچت ٿيندي، ڪمپوزنگ ۾ هڪ ٻئڻ گهٽ ڪم آڻٹو پوندو. اهڙيءَ ريت لکيل لفظن جي صورتخطي هيٺينءَ طرح وڃي بيهندي:

- جِي > جى
- هِي > هى
- آئِي > آئى
- وئِي > وئى
- ڏسِي > ڏسى
- وائسِي > وائسى
- پلِي > پلى
- ملِي > ملى، ۽ ٻيا.

هن کي اردو ٻوليءَ جي لفظن جي مدد سان هيٺئن ﺑﻪ سمجهي سگهجي ٿو:

نمبر	ٻڑی یے (ے)	وڏي يي (ي)	چھوٹی یے (ی)	ننڍي يي (ی)
.1	اے	اي	ای	ای
.2	جے	جي	جی	جی
.3	کے	ڪي	کی	ڪی
.4	لے	لي	لی	لی
.5	پے	پي	پی	پی
.6	سے	سي	سی	سی

7. گهٽو نون (ں) سنڌي لکت ۾ عام جام ڪتب اچي ٿو پر ان لاءِ مقرر شڪل نہ هجڻ جي ڪري چٽي نون سان لکيو ويجي ٿو. پراڻين لکتن جو جائزو وٺڻ سان پروڙ پوي ٿي تہ گهٽي نون کي چٽو ڪرڻ لاءِ ان جي مٿان سڪون جي اعرابي نشاني (٥) ڏني ويندي هئي. جيتوڻيڪ انهي نشانيءَ جي ڪمپوزنگ لاءِ "MB Sindhi SK 2.0" ۾ بٽڻ "-+Atl" مقرر آهي، پر ان هوندي بہ ڪمپوزنگ ۾ ان جو واهپو ڏسڻ ۾ نٿو اچي. تدريسي عمل ۾ هن نشانيءَ کان اڻڄاڻائيءَ جي ڪري هٿ لکت ۾ اِڳئي ان جو واهپو نہ رهيو آهي. شاهہ جي گنج (ص 698) جي هيٺين عڪس ۾ گهٽي نون کي چٽو ڪرڻ لاءِ مٿس اهڙي نشاني ڪتب آيل لفظن (مون، مون کي، منهنجي) ۾ ڏسي سگهجي ٿي [7]:

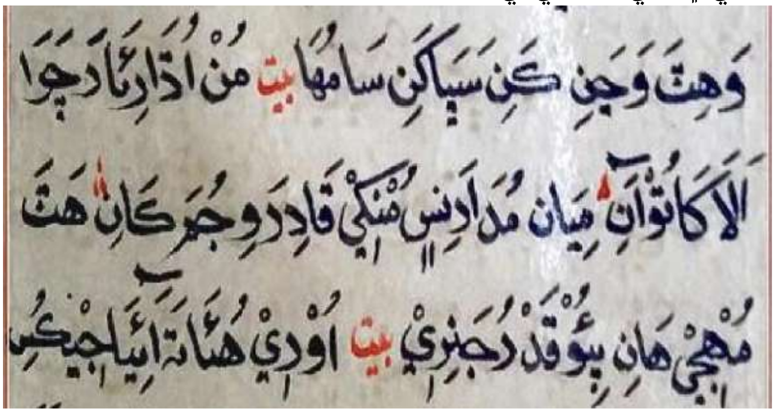
وهت وجن ڪن سياڪن سامها بيت من اذاريا دچوا
الا ڪانوان ميان مد ادنس منڪي قادرو جم ڪان هت
مهجي هان پيو قد رجنري بيت اوري هنا تا اياجيڪس

لکت ۾ ڪمپوزنگ ۾ گهٽي نون (ں) جي ڪا بہ چٽائي نہ هجڻ جي ڪري پڙهندڙ گهٽي ۽ چٽي نون جو فرق تڏهن ڪري سگهندو آهي، جڏهن ڪيس لفظ جي معنيٰ جي خبر هجي يا وري سڄو جملو پڙهي تت وٺي ان جي بنياد تي سمجهي سگهي. تنهنڪري هن مونجهاري کي پڻ گهٽي نون (ں) سان لکي هميشہ لاءِ ختم ڪري سگهجي ٿو.

سنڌي الفابيٽ جي اکر "ک" جو مسئلو:

سنڌي ٻولي عربي اسڪرپٽ تحت لکجندڙ ٻولي آهي. سنڌي 52 اکري الفابيٽ ۾ شامل اکر "ک" يونيڪوڊ نمبر 06A9 عربي الفابيٽ ۾ ڪاف جي سڃاڻپ رکي ٿو. ساڳئي اسڪرپٽ جو اکر، ساڳي شڪل سان ڪنهن الفابيٽ ۾ نئين نالي سان شامل ٿي، ڪو نئون آواز ڏيڻ لڳي سو سراسر اصولن جي اُبتڙ آهي. هي اکر فارسي، اردو، پشتو ۽ ٻين عربي اسڪرپٽ رکندڙ ٻولين ۾ ڪاف جي نالي ۽ آواز سان شامل آهي، پر اسان جي الفابيٽ ۾ وري کي سڏجي ٿو. هرهڪ مڃي ٿو تہ ٽيڪنالاجيءَ جي ڪري دنيا ڳوٺڙو ٿي وئي آهي. ان جا اثر هاڻ مٿان ڪان هيٺ اچڻ شروع ٿيا آهن. اڳتي هلي وڏا آوازي سرشتا جڏهن هڪ ڊومين مان هلڻ لڳندا، تڏهن يقيناً هن اکر (ک) کي ڪاف جو آواز ڏنو ويندو تڏهن، اسان وٽ ان جو ڪهڙو حل هوندو؟ اهو پڻ هڪڙو سوال آهي.

نتيجو: ظاهري طرح تہ مادري ٻوليءَ وارن لاءِ بحث هيٺ آيل، مٿين اکرن جون شڪليون ۽ انهن جو واهپو ڪا خاص اهميت نٿو رکي. ڇاڪاڻ تہ کين اهڙين لکتن جي پليءَ پت پروڙ آهي. تنهنڪري اهڙن مونجهارن هوندي بہ هو اهڙي لکت کي هانءَ جي سوجهري تي درست پڙهڻ جي صلاحيت رکن ٿا، پر جڏهن ٻين ٻولين وارا سنڌي ٻوليءَ جي سکيا حاصل ڪن ٿا تہ کين هي مسئلا ڳنڀير لڳن ٿا. ان ڪانسواءِ جڏهن ٻولي ڊجيٽل ڊوائسز جي لاءِ ٽولز مان گذري ٿي، تڏهن پڻ اهڙيون وضاحتون ۽ چٽايون درڪار هونديون آهن، جيئن ٻوليءَ جي لکت کان آواز (Voice to text) ۽ آواز کان لکت (Text to voice) واري سرشتي ۾ ڪرنگهي واري هڏيءَ جو ڪردار ادا ڪن ٿيون.

هونءَ بہ ڪنهن الفابيٽ ۾ غير موجود اکرن کي ان ٻوليءَ جي لکت ۾ آڻي، ڪا عبارت لکڻ ڪنهن بہ طرح درست نہ آهي، پر اسان جو هن طرف ڌيان نٿو وڃي. جڏهن مسئلو ٿئي ٿو تہ ان جي حل لاءِ پڻ هٿ پير هڻجي ٿو. سنڌي ٻولي ان فيز مان گذري رهي آهي، جتي هن قسم جي مسئلن تي مس مس رڳو ڌيان ويو آهي ۽ اسان هاڻ

پاڻ ۾ ٻڌڻ جي سگهه پيدا ڪئي آهي تہ اسان جي الفابيٽ ڪي نظرثانيءَ جي ضرورت آهي.

وقت ويو ڪونهي، ٽيڪنالاجي توڙي هٿ لکت ۾ مادري ٻوليءَ وارن جي، سهولت ۽ غيرمادري ٻولين وارن جي لاءِ سنڌي ٻوليءَ جي سکيا جا در سولا ڪري کولڻ جي هيءَ اهم گهرج آهي. تنهنڪري مخلص ماهرن جي نگرانيءَ هيٺ مذڪوره اکرن جي ڇنڊڇاڻ ڪرڻ گهرجي. پوءِ جيڪو نتيجو نڪري ان جي پيش نظر انهن اکرن کي الفابيٽ ۾ گهربل جاءِ ۽ تعارف ڏيڻ گهرجي.

حوالا

1. وڪي پيڊيا، سنڌي (سنڌي ٻولي/https://sd.wikipedia.org/wiki)
2. ملاح مختيار، " The development of Sindhi language and script under early English administration"، "سنڌي لئنگئيج اٿارٽي، حيدرآباد" ڇاپو پهريون 2017ع،ص 71.
3. يونيڪوڊ ڪنسورشيم /http://unicode.org
4. ڪنڀار شبير، http://shabirkumbhar.blogspot.com اپريل 2019ع
5. سنڌي پهريون ڪتاب ، سنڌ ٽيڪسٽ بڪ بورڊ ڄام شورو ص 48.
6. روزاني ڪاوش /http://www.thekawish.com
7. ڪنڀار شبير، "شاهہ جو گنج" پهريون ڊجيٽل ايڊيشن، 2016ع، ص 698.